

PREŽITKY MINULOSTI JAKO PROTIPÓL DUCHOVNÍHO PROFILU SOCIALISTICKÉ OSOBNOSTI

ALEXANDR RJADOVOJ

Při hodnocení určitého sociálního jevu (hodnotový přístup) nezbytně vycházíme z otázky, zda-li je tento jev pozitivní či negativní, zda-li je užitečný či škodlivý, zda-li odporuje zájmům určité (především ve společnosti vládnoucí) třídy, či se s nimi shoduje, zda-li uspokojuje potřeby společenského rozvoje, či je s nimi v rozporu atd. Jinak řečeno, smysl každé hodnoty se upřesní, jestliže je porovnávána se svým protipólem, tzn. zda-li je pozitivní či negativní, dobrá či špatná, nová či stará, progresivní či regresivní atd.

Hodnotový přístup se zřetelně projevuje ve výchovné činnosti, jejímž smyslem je formování duchovního světa osobnosti v souladu s určitými potřebami a cíli společnosti na základě společensky významných norem a ideálů. Podstatou systému komunistické výchovy je tedy vnášení znalostí marxismu-leninismu do vědomí lidí socialistické společnosti, přeměna těchto znalostí v přesvědčení, které se projevuje v každodenním chování a činnosti lidí. Tento proces nelze realizovat, aniž by byly z individuálního vědomí eliminovány staré ideje a představy, návyky a zvyky, které jsou neslučitelné s žádoucími poznatky a idejemi.

Ve výchovné činnosti, v její orientaci a obsahu se hodnotový přístup projevuje následujícím způsobem: ptám se, nakolik se názory, charakterové rysy, potřeby, zájmy a ideály osobnosti shodují s komunistickým světovým názorem, s marxisticko-leninskou ideologií; v jaké míře odráží její chování a konkrétní činy požadavky norem komunistické morálky (případně právních norem); zda-li je vědomí osobnosti zatíženo přežitky minulosti či nikoliv. Hodnotí se tedy to, nakolik jsou vlastnosti, kvality, charakterové rysy, zvyky, návyky a činy projevující se v procesu životní činnosti osobnosti a při jejím styku s jinými lidmi významné a přijatelné pro společnost a člověka. Protipólem hodnotově významných rysů a kvalit duchovního profilu člověka (takových, jako je komunistický světový názor, kolektivismus a soudružství, komunistický vztah k práci, politická uvědomělost, mravní zralost a další) jsou v daném případě přežitky minulosti jako recidivy maloburžoazní a buržoazní psychologie a ideologie.

Vzhledem k možnostem, které poskytuje rámec tohoto příspěvku, omezíme se ve výkladu pouze na některé momenty odhalující přežitky minulosti jako negativní jev.

Východiskem pro analýzu přežitků minulosti ve vědomí a chování lidí je známá marxistická teze, která ukazuje, že socialistická společnost je společností, „která právě vychází z kapitalistické společnosti; která tedy v každém ohledu, ekonomicky, mravně, duchovně má ještě v sobě mateřská znamení staré společnosti, z jejíhož lůna vychází“. [1, s. 48]

„Mateřská znamení“ jsou velmi různorodá podle svého sociálního významu. Vyplývá to především z různosti jevů, které tento pojem zahrnuje a vy-

jadruje. Tak např. vedle nízké úrovně vzdělání a kulturní zaostalosti lidí (stavu, který byl zděděn po kapitalismu), vedle vlastních přežitků ve vědomí a chování lidí, vedle přežilých tradic a obyčejů přetrvávajících ve společenském vědomí určitou dobu patří k mateřským znamením i takové jevy, jako jsou např. pozůstatky staré dělby práce, počáteční protikladnost a později podstatné rozdíly mezi městem a venkovem, rozdělování materiálních statků podle množství a kvality vykonané práce (což K. Marx v *Kritice Gothajského programu* charakterizoval jako „pozůstatky bužoazního práva v ekonomice“) a řada dalších. Vidíme, že sama podstata problému „mateřských znamení“ a jejich rozdílného sociálního významu je spjata s otázkou historické kontinuity, jejíž dialektickou podstatu analyzoval V. I. Lenin takto: „Ne holá negace, ne ukvapená negace, ne skeptická negace... nýbrž negace jako moment vývoje, s podržením pozitivního.“ (2, s. 226—227)

Mateřská znamení jsou teda vnitřně rozporná a nehomogenní: ta jejich část, která se změnila a získala v podmínkách socialismu kvalitativně novou podstatu (např. způsob rozdělování materiálních statků), přispívá k rozvoji společnosti. Druhá část (např. ty tradice a obyčeje, které se již přežily) naopak brzdí tento vývoj a svou podstatou je v mnohém regresivní. Mateřská znamení zahrnují také přežitky minulosti jako tu část, která se projevuje ve vědomí a chování osobnosti — nositele sociálních kvalit.

Přežitky minulosti jako část mateřských znamení jsou svým původem spojeny se sociálně-historickou situací, která předcházela socialismu. Specifika tohoto spojení spočívá v tom, že jsou jako recidivy maloburžoazní a buržoazní psychologie a morálky v rozporu se společenskými vztahy, neodpovídají novým společenským úkolům a jsou neslučitelné se socialistickou ideologií a morálkou.

Z hlediska působení obecného sociologického zákona boje starého s novým jsou přežitky minulosti tím starým, jehož specifická tkví ve spojení jednotlivých stránek vědomí (politické, mravní, právní, ekonomické atd.) a jednotlivých činů osobnosti s dědictvím minulosti, se soukromovlastnickou a egoistickou podstatou, jež je socialismu cizí. Přežitky minulosti jsou tedy v rozporu s duchovními hodnotami socialismu, s tím, co je společensky významné při formování duchovního profilu osobnosti. Když V. I. Lenin zkoumal toto „dědictví kapitalismu“ a upozorňoval, že boj s podobnými jevy bude probíhat po dlouhé historické období, mnohokrát zdůrazňoval nutnost, „aby se „překonaly staré zvyky, staré návyky, které nám zůstaly jako dědictví po starém zřízení“. (3, s. 365)

Pro plnější charakteristiku přežitků minulosti jako sociálního jevu uvedeme některé termíny, s nimiž se setkáváme v odborné literatuře a zároveň rozebereme jejich obsahovou stránku. Budeme analyzovat takové termíny, jako jsou „antipódy komunistické morálky“, „sociální neduhy“ a „antisociální jevy“.

Termín „antipódy komunistické morálky“ odráží skutečnost, že přežitky minulosti odporují normám komunistické morálky a jejich konflikt se se vzrůstem významu morálních norem v socialistické společnosti stále zůstává. Obsahová stránka termínu „sociální neduhy“ spočívá v tom, že se přežitky minulosti po uplynutí určitého historického období socialistických přeměn stále ještě vyskytují ve vědomí a chování lidí. To znamená, že tento termín ukazuje životnost a odolnost přežitků minulosti.

Termíny však musí nejenom doplňovat existující definice a pojmy, nýbrž také odrážet určitou část obsahu pojmu. V daném případě to platí o takovém termínu, jako jsou „antispoločenské jevy“. Podle našeho názoru je účelné aplikovat tento termín na ty názory a činy osobnosti, které jsou v konfliktu s právními normami společnosti a často charakterizují protizákonnou orientaci cílů, potřeb, zájmů, názorů, citů, motivů a činů osobnosti.

„Antispoločenské jevy“ zahrnují tu část přežitků minulosti, která nejvíce škodí společenským zájmům a v níž se nejsilněji projevuje individualistické zaměření osobnosti. Jelikož ne každý názor či čin (nebo za určité situace absence určitých činů) a ne každá osobnost narušuje právně zakotvené společenské požadavky, je okruh nositelů „antispoločenských jevů“ užší než okruh nositelů „přežitků minulosti“ jako takových.

Je nutné konstatovat, že přežitky minulosti jsou různorodé, nestejnorodé a mají různý stupeň antispoločenské orientace. Jestliže vyjdeme z této skutečnosti a pokusíme se rozčlenit přežitky minulosti z hlediska jejich sociální nebezpečnosti, můžeme je analyzovat následujícím způsobem.

Především je nutné vydělit antispoločenské jevy ve shora uvedenému smyslu, neboť tato část přežitků minulosti je vzhledem k materiální a morální škodě, která vzniká jako výsledek jejich projevu, společensky nejnebezpečnější. Struktura samotných antispoločenských jevů je charakteristická nehomogeností již proto, že samotný stupeň protizákonné infikace osobnosti zločince je různý. Protizákonné jednání se liší také motivy a prostředky dosahování cíle, nemluvě již o různých společenských sférách, v nichž se vyskytují. (Podrobněji v 4)

Jestliže přistupujeme k přežitkům minulosti z hlediska určujícího vlivu různých (především objektivních) faktorů na formování osobnosti, je nutné zdůraznit otázku překonávání přežitků minulosti, které se u osobnosti projevují ve výrobní (pracovní) sféře. Vždyť právě v ekonomické sféře se za kapitalismu nejsilněji projevovало působení zákonů vykořisťování prostřednictvím „ždímání“ maximální nadhodnoty pro vládnoucí třídu. Právě v této sféře (a především pokud jde o výrobní prostředky) se střetly revoluční principy ideologie a morálky dělnické třídy s reakčními principy ideologie a morálky třídy kapitalistů: tedy principy kolektivismu s individualismem, přátelství a soudružství se zjištěným egoismem, vlastenectví s nacionalismem a kosmopolitismem atd. Právě ve výrobní sféře, jak konstatoval V. I. Lenin, se nejvíce zachovaly zvyky „pohlížet na míru práce, na výrobní prostředky s hlediska ne-svobodného člověka: jak se zbavit zbytečné svízele, jak urvat buržoazii alespoň něco“ (5, s. 395), „dívat se na dobývání chleba vezdějšího jako na „soukromnou“ záležitost, na koupi a prodej jako na akt, který se týká jenom mne samotného“. (6, s. 249)

Překonání recidiv staré ideologie a morálky v této sféře je důležité proto, že formování člověka schopného prakticky spojovat výsledky VTR s přednostmi socialismu, jehož základem je komunistický vztah k práci, je jednou z nejvýznamnějších podmínek posílení pozic socialismu a dalšího řešení základního rozporu epochy ve prospěch socialistického systému.

Pokud jde o problematiku životnosti a odolnosti přežitků minulosti, musíme poukázat na tu jejich část, která se vyskytuje u osobnosti v mimopracovní sféře (oblast „bytu“). Tato oblast se od ostatních liší tím, že je spojena se vztahy v rodině, mezi příbuznými, přáteli, se vztahy, které jsou charakteris-

tické intimnosti, blízkosti a jistotou uzavřeností. Charakter těchto vztahů společně se zeslabenou kontrolou činností a chování člověka v mimopracovní sféře ze strany stranických, svazáckých, odborových a dalších organizací ovlivňuje také účinnost cílevědomého výchovného působení na osobnost. Tato sféra je navíc nejvíce závislá na etnickém prostředí, na národním způsobu života; zde také nejvíce působí přežilé tradice a obyčeje. Protože oblast volného času je ve srovnání s ekonomikou konzervativnější vůči změnám, jsou zde i přežitky minulosti ve vědomí a chování lidí životnější a odolnější.

Je samozřejmé, že se dají vydělit v každé sféře životní činnosti lidí jevy více nebezpečné nebo méně nebezpečné, které mají charakter přežitků minulosti. V ekonomické oblasti patří k nejnebezpečnějším jevům ty, které odporují základnímu principu rozdělování za socialismu, které jsou v rozporu se zvyšováním produktivity práce; rozkrádání, úplatky, byrokratismus atd. Ve společensko-politické sféře k nim zahrnujeme: apolitičnost, nihilistický vztah k hodnotám socialismu. Ve sféře mimopracovní jde pak např. o alkoholismus, chuligánství, nesprávný vztah k ženě atd.

Pochopitelně, že přežitky minulosti můžeme z hlediska jejich sociální nebezpečnosti analyzovat mnohem podrobněji. Zároveň však nesmíme zapomenout i na další, méně podstatný moment. Jde o to, že existuje celá řada negativních jevů, které nelze zařadit k přežitkům minulosti. Jak je zřejmé z předcházejícího výkladu, samotná podstata přežitků minulosti vylučuje možnost zkoumat je jako pozitivní jevy. Přežitky z minulosti jsou vždy jevy negativní. Nebylo by však správné tvrdit, že každý negativní jev je přežitkem minulosti.

K negativním jevům tohoto typu (t. j. k těm, které nejsou přežitky) patří např.: porušování a ignorování pravidel každodenního života, jejichž základem je socialistický humanismus a morálka, nedostatek taktu, hrubost, vulgárnost atd. Můžeme sem zařadit i negativní city, jako je stísněnost, strach, emoce vyvolané běžnými obtížemi, neštěstím atd. (Tento druh citů nelze ztotožňovat s přežitky v citové sféře, které jsou spojeny s přežitky v oblasti názorů a na rozdíl od negativních citů existují po delší období — např. pocit národní nadřazenosti, rasové nenávisti atd.) Dále sem patří řada jevů spjatých s některými zvláštnostmi mládeže jako sociálně demografické skupiny — kategoričnost hodnocení, přečeňování vlastních sil, nedůvěra v ně, mladický maximalismus, neschopnost věnovat energii potřebným věcem atd.; dále pak jevy charakterizující jednostrannost rozvoje osobnosti, rozvoj jedněch vlastností na úkor druhých a některé další jevy analogického charakteru. Takové jevy nemůžeme charakterizovat jako „nesocialistické“, protože vznikají především jako výsledek nedostatků a chyb ve výchovné činnosti. Nejsou spjaty s minulostí a v tomto smyslu nejsou protipóly hodnot duchovního světa socialistické osobnosti. Používáme-li hodnocení: dobré—špatné, nutné—zbytečné, potřebné—nepotřebné, nevýznamné—významné, pozitivní—negativní, nemůžeme tyto jevy, obdobně jako přežitky minulosti zařadit k hodnotám, které jsou v socialistické společnosti významné.

Při hodnocení celého souhrnu negativních jevů je důležité určit znak, na jehož základě je můžeme vyčlenit do zvláštní skupiny. Tímto kritériem je, podle našeho názoru, stupeň nesouladu činů, názorů, citů, potřeb a zájmů osobnosti s úkolem všestranného a harmonického formování osobnosti, s úko-

lem „výchovy nového člověka, který v sobě harmonicky spojuje duchovní bohatství, mravní čistotu a fyzickou dokonalost“. (7, s. 120—121)

Na závěr je nutné zdůraznit, že jako protipól hodnotově významných rysů a kvalit duchovního profilu člověka musíme přežitky minulosti analyzovat z hlediska jejich překonání ve společnosti. To vyvolává potřebu analýzy příčin a podmínek jejich přetrvávání a existence, což je však již téma jiného, samostatného výzkumu.

LITERATÚRA

1. MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy 19.
2. LENIN, V. I.: Spisy 38.
3. LENIN, V. I.: Spisy 31.
4. Sovetskij čelovek. Formirovanije socialističeskogo tepa ličnosti. Izd. 2—2. Moskva 1973.
5. LENIN, V. I.: Spisy 26.
6. LENIN, V. I.: Spisy 27.
7. Program KPSS. Moskva 1976.